

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

ПОЛЩУК ЛЕСЯ БОРИСІВНА

УДК 811.161.2'282.2(477.43/44)(043.3)

**СТРУКТУРНА ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ГЕОГРАФІЯ НАЗВ
ТРАДИЦІЙНОГО БУДІВНИЦТВА В СХІДНОПОДІЛЬСЬКИХ
ГОВІРКАХ**

Спеціальність 10.02.01 – українська мова

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Вінниця – 2015

Дисертація є рукописом.

Роботу виконано на кафедрі української мови та методики її викладання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник – кандидат філологічних наук, доцент
Тищенко Тетяна Миколаївна,
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини,
професор кафедри української мови та методики її навчання.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Глуховцева Катерина Дмитрівна,
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,
завідувач кафедри української філології та загального мовознавства;

кандидат філологічних наук,
Гороф'янюк Інна Валентинівна,
Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, заступник декана-директора інституту філології й журналістики з наукової роботи, старший викладач кафедри української мови.

Захист відбудеться «30» червня 2015 р. о 10.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 11.051.10 Донецького національного університету за адресою: 21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21.

Із дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Донецького національного університету за адресою: 21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21.

Автореферат розіслано «   » травня 2015 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат філологічних наук, доцент

Є. Г. Кравченко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Вивчення лексичного складу територіальних діалектів, репертуару тематичних і лексико-семантичних груп та географії номінативних одиниць залишається одним із актуальних завдань в українській лінгвістиці. Увага до всебічного вивчення лексики народних говорів, діалектних відмінностей між ними зумовлена низкою причин, серед яких і зацікавленість науковців матеріальною й духовною культурою свого народу, історією розвитку рідної мови.

З-поміж діалектних зон українського континууму одним із найменш досліджених залишається подільський говір, окресленню сучасних меж якого на матеріалі лексики присвячено праці Г. І. Мартинової, Т. М. Тищенко (подільсько-середньонаддніпрянська межа), Т. Г. Шевченка (подільсько-степове суміжжя), Н. П. Шеремети (південноволинсько-подільська межа), О. М. Жвавої (подільсько-буковинсько-наддністрянське суміжжя). Внутрішнє членування подільського говору з урахуванням лексико-семантичних, фонетичних, морфологічних особливостей здійснено в дисертаціях І. В. Гороф'янюк, Г. П. Краєвської (центральноподільські), Н. Д. Коваленко, А. М. Мединського (західноподільські), Г. Г. Березовської (східноподільські говірки).

Східноподільськими традиційно вважають говірки, які на півночі обмежуються ізоглосою по лінії від верхів'я р. Рось північніше м. Ставища до верхів'я р. Гнилий Тікич; зі сходу і півдня – від р. Гнилий Тікич по р. Синюха до р. Південний Буг у напрямку на Ананьїв – Балту Одеської обл. – Чечельник Вінницької обл., на заході від Чечельника до верхів'я р. Рось.

Лексика східноподільського регіону досі не вивчена в повному обсязі. У східноподільській лексикографії системно представлено тематичні групи назв одягу, взуття і прикрас (Г. Г. Березовська), бджільництва та родильної обрядовості (Т. М. Тищенко). Ботанічна лексика окремих східноподільських говірок подана І. В. Гороф'янюк у матеріалах до Лексичного атласу української мови. Частково східноподільська лексика репрезентована в регіональних словниках П. С. Лисенка «Словник специфічної лексики правобережної Черкащини», Д. М. Брилінського «Словник подільських говірок», М. Т. Доленка «Словник діалектної лексики Вінниччини». Спорадично представлені лексеми різних тематичних груп у наукових студіях А. Д. Очеретного, говіркові особливості Східного Поділля подано в праці І. О. Варченка «До вивчення говіркових і топонімічних даних Східного Поділля».

Важливу роль в аналізі структури діалектів, визначенні діалектного членування мови загалом відіграє вивчення діалектної лексики за окремими тематичними групами лексики (ТГЛ) та лексико-семантичними групами (ЛСГ) з урахуванням усіх багатовимірних зв'язків та відношень, у яких перебуває лексема з іншими елементами системи.

Особливої значущості аналіз діалектних слів набуває тоді, коли мовні одиниці є виразниками регіональної культури і сприяють реконструкції історії культури народу загалом. Назви реалій будівництва містять не тільки лінгвістичну інформацію, а й дають уявлення про різні сторони життя й діяльності носіїв мови в конкретному регіоні. В українській лінгвістиці будівельну лексику на матеріалі говірок різною мірою вивчали З. М. Бичко, Л. І. Дорошенко, О. М. Євтушок, Д. Тодер, Г. Ф. Шило. Як складник тематичних груп побутової і сільськогосподарської лексики будівництва представлено в дослідженнях К. Д. Глуховцевої, Р. Л. Сердеги, Л. М. Тищенко. Лексикографічну фіксацію будівельної лексики Полісся презентує словник М. В. Никончука, лінгвогеографічну – «Атлас будівельної лексики Західного Полісся» О. М. Євтушка. Названі праці засвідчують, що лексика будівництва потребує подальшого різноаспектного опрацювання, яке зумовлює актуальність теми дисертації.

Зв'язок роботи з науковими планами і програмами. Дисертація є складовою науково-дослідної теми «Комплексне дослідження говірок подільсько-середньонадніпрянської межі» (номер державної реєстрації 0105U007892), яка розроблялася в Східноподільському лінгвокраєзнавчому науковому центрі при кафедрі української мови Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини; пов'язана з темою відділу діалектології Інституту української мови НАН України «Українська діалектна мова сьогодні: онтологічний та гносеологічний аспекти» (номер державної реєстрації 0101U003944) та підготовкою Словника українських говорів, Лексичного атласу української мови й виконанням наукового проекту «Словник подільського говору». Тему дисертації затверджено Вченою радою Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (протокол № 6 від 28.01.2008 року).

Мета дисертації – системний опис структурної організації будівельної лексики в східноподільських говірках, з'ясування шляхів формування тематичної групи та ареалогії східноподільських говірок.

Реалізація поставленої мети передбачає виконання таких **завдань**:

- 1) проаналізувати стан вивчення будівельної лексики у вітчизняному мовознавстві;
- 2) зафіксувати за спеціально укладеною програмою лексику на позначення реалій будівництва в східноподільських говірках;
- 3) дослідити склад, генезу, семантичну структуру й географію будівельної лексики та встановити системні зв'язки між структурними одиницями в складі тематичних і лексико-семантичних груп;
- 4) з'ясувати основні принципи мотивації номенів будівництва;
- 5) на матеріалі будівельної лексики здійснити внутрішнє членування досліджуваних говірок;

б) зіставити будівельну лексику досліджуваного ареалу з лексикою інших діалектних мікросистем і літературної мови, щоб виявити специфіку східноподільських говірок на лексико-семантичному рівні.

Об'єктом дослідження є будівельна лексика сучасних говірок східноподільського ареалу української мови.

Предмет дослідження – системна організація та ареальна поведінка лексики на позначення реалій будівництва в східноподільських говірках.

Джерелами дослідження стали власні польові записи, здійснені впродовж 2007 – 2012 рр. у 106 населених пунктах Східного Поділля за спеціально розробленою програмою на основі Програми для збирання матеріалів до Лексичного атласу української мови Й. О. Дзендзелівського, матеріали «Загальнослов'янського лінгвістичного атласу», «Атласу української мови», архіву Східноподільського лінгвокраєзнавчого центру Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, опубліковані й рукописні атласи та словники діалектної лексики.

Методи дослідження. Досягнення поставленої мети зумовило використання *описово-аналітичного методу*, який знайшов вияв в інвентаризації, класифікації, систематизації мовних одиниць та інтерпретації лінгвістичних фактів. Для з'ясування генези лексичних одиниць використано елементи *порівняльно-історичного методу*, *зіставного* – у процесі встановлення спільних і відмінних рис між досліджуваними говірками та *методики моделювання* структурної організації лексико-семантичних і тематичних груп.

Вагомого значення для виявлення особливостей мовленнєвої реалізації досліджуваної лексики в діалектологічних дослідженнях набуває метод *контекстуального аналізу*, на чому наголошує П. Ю. Гриценко: «Не менш важливим є пізнання й опрацювання значень, підтверджених текстами, проте відсутніх у лексикографічних джерелах. За упізнаваною в літературному стандарті формою лексеми нерідко стоїть інше, невідоме за словниками значення, або інший відтінок чи ступінь узагальнення / деталізації семантики. На такі відмінності вказують, насамперед, контексти, інколи кілька випадків уживання слова в одному тексті. Так, низка значень лексем у відомих словниках відсутня. Для розуміння семантичного структурування лексем, окреслення значеннєвих домінант важить лексична сполучуваність, яка може мати різний ступінь повторюваності, усталення, відтак – значення, вивідне в опорі на такі словопоєднання, може бути узуальним чи okazіональним»¹.

У роботі застосовано специфічний для діалектологічних досліджень *метод лінгвістичного картографування* для визначення територіального поширення східноподільських говірок як різновиду національної мови,

¹ Гриценко П. Ю. «Слово поза словником»: реєстр словника як проблема сучасної тлумачної лексикографії / П. Ю. Гриценко // Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті: теорія, практика, типологія / відпов. ред. к. філол. н. І. С. Гнатюк. – К., 2011. – С. 243–244.

лінгвогеографічний метод, за допомогою якого з'ясовано ареальну поведінку лексем.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше в українському мовознавстві здійснено системний опис будівельної лексики в східноpodільському мовному ареалі, встановлено її генезу, виявлено зв'язок досліджуваної лексики з лексичними одиницями інших діалектних зон української мови, розширено емпіричну базу української діалектології.

Теоретичне значення роботи полягає в поглибленні теорії взаємодії мови говірок із літературним стандартом, з'ясуванні закономірностей формування похідних номінативних одиниць. Результати дисертації сприятимуть вирішенню проблеми функціонування та еволюції сучасних говірок. Вивчення внутрішньосистемних зв'язків усередині груп уможливить виявлення специфічних рис східноpodільських говірок на лексичному рівні та встановлення диференційних ознак для виокремлення діалектних утворень.

Практичне значення роботи визначається тим, що до наукового обігу введено новий лексичний матеріал, який можна використати для подальших діалектологічних, ономазіологічних, етнолінгвістичних досліджень, укладання регіональних словників та регіональних атласів, доповнення «Атласу української мови». Результати роботи прислужаться в лінгводидактиці вищої школи, зокрема під час викладання курсу української діалектології, спецкурсів і спецсемініарів.

Особистий внесок здобувача. Дослідження виконане автором самостійно; результати опубліковано у фахових наукових виданнях без співавторства.

Апробація результатів дослідження. Результати дисертації обговорено на засіданнях кафедри української мови та методики її навчання й Східноpodільського лінгвокраєзнавчого центру Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Основні положення та результати дослідження висвітлено в доповідях і повідомленнях на *міжнародних* наукових конференціях і семінарах: «Славянские народы и их культуры: история и современность» (Гомель, 2013), «Діалекти в синхронії та діахронії» (Київ, 2014); *всеукраїнських*: «Лінгвістичне портретування сучасного соціуму» (Вінниця, 2012), «Українська мова вчора, сьогодні, завтра в Україні і світі» (Київ, 2013); «Читання, присвячені 90-ій річниці від дня народження доктора філологічних наук, професора Степана Пилиповича Бевзенка» (Київ, 2010), «Наукові читання пам'яті доцентів Б. А. Шарпила і О. М. Маштабей та професора В. Д. Ужченка» (Луганськ, 2013); «Проблеми сучасної лінгвістики та лінгводидактики» (Умань, 2014); «Лінгвалізація світу» (Черкаси, 2014), Всеукраїнському науково-практичному семінарі «Слов'янська філологія: історія, сьогодні, перспективи» (Умань, 2014 р.); щорічних звітно-наукових конференціях професорсько-викладацького складу Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (Умань, 2009 – 2014).

Публікації. Основні положення дисертації викладено в 9 наукових статтях, 4 із яких опубліковано у фахових виданнях, 1 – закордонному (всі статті одноосібні).

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, основної частини, що містить три розділи, висновків, списку використаної літератури (248 позицій), списку джерел та їх умовних скорочень (55 позицій), 3-х додатків: А – «Словник будівельної лексики в східноpodільських говірках», Б – зразки обрядових текстів, що відображають мовні особливості східноpodільських говірок, В – «Атлас лексики традиційного будівництва в східноpodільських говірках».

Загальний обсяг дисертації становить 501 с.; основний текст – 194 с.; додатки – 271 с.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У «**Вступі**» обґрунтовано вибір теми дослідження, її актуальність, показано зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, визначено мету й завдання, з'ясовано об'єкт і предмет дослідження, окреслено джерела й методи дослідження, розкрито наукову новизну, висвітлено теоретичне значення й практичну цінність роботи, подано свідчення про особистий внесок здобувача, апробацію результатів дослідження, публікації, обсяг дисертації, описано її структуру.

У **першому розділі «Теоретичні аспекти дослідження діалектної лексики»** розглянуто системний аспект вивчення діалектної лексики та проаналізовано стан дослідження будівельної лексики як однієї з найбільш архаїчної й малодослідженої. Зауважено, що методологічною засадою сучасної лексикології стало визнання системності лексичного складу мови, зумовлене усвідомленням мови як системи взаємопов'язаних частин та одиниць.

Системний підхід у вивченні лексики, закладений у працях О. Й. Блінової, П. Ю. Гриценка, Г. П. Клепікової, Л. А. Лисиченко, Н. А. Лук'янової, О. М. Мораховської, В. В. Німчука, Ф. П. Сороколєтова, В. К. Павела, М. І. Толстого, О. М. Трубачова, Д. М. Шмельова, М. П. Кочергана, Г. А. Уфимцевої, Ф. П. Філіна, Л. В. Щерби, утвердився в працях вітчизняних діалектологів.

Передумовою дослідження діалектного слова є формування надійного і значного за обсягом корпусу лексики з її точними семантичними характеристиками, що вимагає тривалих спостережень над живим мовленням. Українська діалектологія має потужний арсенал наукових досліджень різноманітних тематичних груп діалектної лексики на матеріалі багатьох говірок. Серед них вирізняються праці Г. Л. Аркушина, Г. Г. Березовської, М. В. Бігусяка, Г. Ф. Вешторт, П. Ю. Гриценка, З. Т. Ганудель, К. Д. Глуховцевої, І. В. Гороф'янюк, Г. І. Гримашевич, Л. І. Дорошенко, В. Ю. Дроботенко, О. М. Євтушка, Н. Б. Клименко, Г. О. Козачук, Г. П. Краєвської, В. М. Куриленка, В. В. Лєснової, Г. І. Мартинової,

М. В. Никончука, Н. І. Пашкової, М. В. Поїстогової, І. В. Сабодоша, Р. Л. Сердеги, Т. П. Терновської, М. Ткачук, Т. М. Тищенко, Л. М. Тищенко, Є. Д. Турчин, Л. Д. Фроляк, Н. В. Хобзей, В. П. Шеремети, Т. В. Щербини, Т. О. Ястремської та інших дослідників, які здійснили опис і системний аналіз окремих шарів української діалектної лексики.

З'ясовано історію вивчення будівельної лексики та зауважено, що будівельна лексика, починаючи з перших її фіксацій у пам'ятках української писемності XVI – XVII ст., була об'єктом вивчення в історичній лексикології (Н. В. Білан, Р. О. Гринько, І. М. Керницький, І. П. Чепіга, І. Царалунга). Лексику сучасного періоду, пов'язану з будівництвом, на матеріалі говірок вивчали З. М. Бичко, Л. І. Дорошенко, О. М. Євтушок, Г. Ф. Шило, Д. А. Ігнатенко, Н. Корень та М. Шушкевич, І. Лучиць-Федорець, М. В. і О. М. Никончуки, Д. Тодер. Як сегмент побутової будівельну лексику системно описали К. Д. Глуховцева, Л. М. Тищенко, у складі сільськогосподарської – В. І. Пілецький, Р. Л. Сердега. Будівельну лексику як фрагмент галузевої терміносистеми сучасної української літературної мови вивчали Л. Б. Думанська та А. М. Письмиченко.

Лексику традиційного будівництва фіксують етнографічні та історичні праці. В етнографічному аспекті досить повно представлено специфіку житла на території Полісся в працях Р. Радовича, Р. Сілецького, Поділля – в монографії Т. В. Косміної «Сільське житло Поділля: кінець XIX – XX століття. Історико-етнографічне дослідження». Тісний зв'язок будівельної лексики з культурою народу зумовив етнолінгвістичний вектор її вивчення.

Результати досліджень будівельної лексики позначені спільним висновком про її динамізм, зумовлений мовними і позамовними чинниками. ТГЛ будівництва належить до зникаючих шарів лексичної системи мови та актуалізує завдання, спрямовані на фіксацію і збереження лексики традиційного селянського будівництва як у досліджуваних говірках, так і в інших говорах.

Актуальним залишається реконструкція вербального компонента обрядодій, пов'язаних із будівництвом, цей шар лексики найбільше демонструє тенденцію до зникнення.

У другому розділі «**Структурна організація та семантика будівельної лексики в східноpodільських говірках**» описано склад, генезу, семантичну структуру й географію будівельної лексики, встановлено системні зв'язки між структурними одиницями в складі лексико-семантичних груп, з'ясовано основні принципи мотивації номенів будівництва. Проаналізований у цьому розділі матеріал дає підстави для висновків про те, що структуру будівельної лексики складає набір багатьох лексико-семантичних груп, які розпадаються на мікрогрупи: *назви будівельних матеріалів* (будівельні матеріали природного походження, вироби з матеріалів природного походження, матеріали промислового виробництва); *назви процесів будівництва*; *назви інструментів будівельників*; *назви осіб*; *назви будівель та їхніх конструктивних частин*

(назви житлових приміщень, назви господарських споруд, назви приміщень для тварин); назви малих архітектурних споруд; назви обрядів, пов'язаних із будівництвом хати.

У ЛСГ на позначення будівельного матеріалу засвідчено загальні назви *мат'ер'іал*, *строїмат'ер'йал* та видові. На позамовному рівні будівельний матеріал класифікують за різними ознаками: за походженням це – первинні природні породи, які без обробки використовують у будівництві: *'кам'ін'*, *'кам'ін' буд'івел'ний*, ~ *фундаме"н'тал'ний*, ~ *вугло'вий*, ~ *угло'вий*, ~ *на'р'іжний*, ~ *р'іж'ний*, *булижник*, *п'ісок*, *п'ісок з'рубий*, *же"рст'ва / жорст'ва*, *п'ісок р'ічко'вий*, *з'лина*, *з'рав'йї*; матеріал із обробленої промисловим чи ручним способом природної сировини: *бут*, *ш'чеб'ін' / ш'чебе"н'*, *шчи'б'онка*, *'мучка*, *от'с'еў*; *це"мент*, *ке"рам'зит*; матеріал різного призначення ручного виробництва (наприклад, із глини виробляють будівельний матеріал, назви якого мотивовані дією – *'вал'ок*; зовнішньою конфігурацією – *ба'лабух*, *о'ладочок*, *'баб"ка*, *ва'гончик*; ознакою – *'цегла си'ра*, *си'рец'*, *кир'п'іч' си'рий*, *'цегла не"до'пале"на*); матеріал, який використовують для кладки і зв'язування деталей конструкції; матеріал, з якого виготовляють конструктивні частини будівлі (дах, стіни, вікна, двері).

Мікрогрупа найменувань будівельного матеріалу з дерева включає загальні назви матеріалу і назви виробів із дерева, які використовують у забудові. Узагальнену сему 'матеріал, із дерева, що йде на будівництво та різні вироби' в усіх говірках реалізує полісем *'дере"во*, що є нормою і в літературній мові. Як загальні назви побутують питомі номени на позначення матеріалу зі стовбура дерева, диференційовані за видом обробки: *ко'лода* 'стовбур зрубаного дерева, очищений від гілля', *брус* 'обтесана чи обпиляна чотиригранна колода'; *'доска* 'плоский, невеликої товщини кусок дерева, випиляний із колоди'.

Залежно від функціонального призначення в конкретній конструктивній частині будівлі колоди чи дошки отримували спеціальне найменування, зокрема будівельний матеріал із дерева для закладання фундаменту номінують: *'балка*, *'балок*, *п'ід'валина*, *брус'н'ак*; для зведення стін – *слуп*, *'балка*, *п'ід'пора*, *мур'лат*; для конструювання покрівлі – *к'роква*, *стро'пило*, *п'латва*, *'лата*, *о'бапол*, *сте"лина*, *на'р'ізниц'а*, *п'іт'.аж"ка*; *бан'тина*, *'балок*, *пе"ри'к'ладина*, *пе"ре"мичка*, *попе"речина*, *попе"речка*, *пр'ас'лина*, *шал'і'юка*; стелі – *с'волок*, *'балка*, *'балок*, *п'ід'пора*, *про'г'ін*; дошки дощаної стелі – *дил'*, *д'ранка*, *же"р'дина*, *ст'іл'*, *сте"лина*; матеріал для підлоги – *'лага*, *'ле"гар*, *'лега*, *л'і'гара*, *'балка*, *дил'*, *п'ід'валина*, *поло'виц'а*.

Широким семантичним потенціалом у мікрогрупі назв будівельного матеріалу з дерева вирізняється лексема *'балка*, яка реалізує семи 'дерев'яний брус, що є основою перекриття, настилу', 'товста дерев'яна колода, що є основою дерев'яної стіни', 'вертикально розміщений брус у стіні будівлі', 'верхня дерев'яна колода в стіні, паралельна до сволока, на яку ставлять крокви', 'брус, що кладеться на підвалину – товсту балку-основу дерев'яної

стіни', 'одна з колод, на які кладуть і прибивають дошки підлоги', 'поздовжня міцна колода, яка підтримує стелю в хаті'.

Окрему лексико-семантичну мікрогрупу утворюють назви покрівельних матеріалів. На Східному Поділлі, як і на всій території України, до початку ХХ-го ст. дах сільського житла й господарських будівель двору покривали переважно соломою. На позначення обмолоченого снопа жита або пшениці, що використовується для покрівлі, у досліджуваних говірках зафіксовано лексеми *в'ітро'вал*, *кул'*, *'кул'ок*, *у'йурок*, *око'лот*, *гоко'лат*, *'китиц'і*. Покрівельний матеріал із соломи вже не використовують у сучасному будівництві, забувається і техніка покриття, відповідно відходять на периферію їхні найменування. На позначення покрівель з іншого матеріалу засвідчено питому лексему *че"ре"ниц'а* 'матеріал у вигляді випалених глиняних і цементових жолобчастих пластинок або плиток' та запозичення з німецької *б'л'аха* 'листова залізо, звичайно покрите оловом', із тюркських мов *же"с'т'*. В активний ужиток входять назви сучасних покрівельних матеріалів, виготовлених за новими технологіями: *'шифе"р / 'ш'іхве"р* та *ме"талоче"ре"ниц'а*.

На позначення будівельних матеріалів, які використовують для оздоблювальних робіт, засвідчено питомі й запозичені номени: *ал'і'басте"р / л'у'бастир*, *вап'но*, *'ізв'іс'т' / 'із'вис'т'*, *к'раска*, *'фарба*.

Серед назв процесів будівництва в досліджуваних говірках виокремлюємо групу лексем, якими позначають усі етапи будівництва, та групу – на позначення окремих етапів будівництва. До першої групи належать однослівні номінації-дієслова *ст'ройіти*, *буду'вати* та похідні іменники *ст'ройка*, *буд'і'ництво*. Окремі етапи будівництва номіновано дієслівними словосполученнями *ко'пати кана'їки*, *к'ласти фун'даме"нт*, *ст'ройіти п'ід'мурок*, *к'ласти с'т'іни*, *з'нати с'т'іни*, *'вигнати ко'робку* 'збудувати стіни', *закі'дати з'линойу*, *горо'дити з'линойу*, *'бити з'лину*, *'викинути верх*, *з'ладити с'т'іни*. Однослівні номени мотивовані назвою речовини чи матеріалу: *штука'турити*, *тин'ку'вати*, *вал'ку'вати*, *це"ме"н'т'ірувати*, *фарбу'вати*, *к'расити*; назвою підручного інструмента: *квачу'вати*; кольором: *б'і'лити*, *б'ілу'вати*.

Репрезентанти ЛСГ назв будівельних інструментів та їх частин мотивовані призначенням: *че"р'пачка*, *ко'пач*, *копа'ниц'а*, *бо'йок*, *заби'вач*, *к'інец' ударній*, *де"р'гач*, *шчи"п'ц'і*, *от'в'ортка*, *'викрутка*, *пра'вило*; будовою інструмента: *плоско'зуб'ц'і*, *трої'чак*, *ват'ер'пас*; зовнішньою подібністю реалій: *к'л'учка / к'л'ушка*, *'йак'ір*, *'баб'ка*; подібністю до частин тіла тварин: *рак*, *ба'ранчик*, *'к'ішка / 'кошка*; подібністю до частин тіла людини: *го'ло'ука*, *п'йатка*; кількістю частин: *трої'чак*; звуконаслідуванням: *ту'ту*, *'обух*.

Більшість лексем, що репрезентують ЛСГ на позначення будівельних інструментів, мають праслов'янські корені. Запозичення утворюють синонімічні ряди з лексемами питомого походження (*з'раса*, *ло'пата*, *че"р'пачка* 'совкова лопата, глибока з бортами, призначена для роботи із сипучими вантажами', *ват'ер'пас*, *пра'вило* 'простий прилад для перевірки

горизонтального положення лінії, площини') чи з іншими запозиченнями (*'кел'ма, маст'ерок/ мас'т'ірок* 'мулярський інструмент у вигляді металеві трикутної лопаточки на короткому держаку').

Лексеми на позначення виконавців етапів будівництва походять від питомих основ за допомогою афіксів *-ик, -шчик*. Значні ареали в східноподільських говірках формують агентиви, утворені від запозичених основ за допомогою власномовних формантів: *мурувати* → *муроушчик*; *бл'аха* → *бл'ахар*; *будувати* → *буд'івел'ник*. Крім того, агентиви мотивовані дією, яку виконують на різних етапах будівництва: *буд'івел'ник, стро'їт'іл', муроушчик, мурувал'ник, укрил'шчик, ўшивал'шчик, ўшивал'ник, покр'іуник, покроушч'ик*; матеріалом, із яким працює майстер: *бл'ахар, бл'ашаник, ш'іс'т'аник, же"с'ц'аник, же"с'т'анишчик, кам'инишчик*.

У цьому розділі розглянуто і назви обрядів та пересторог, пов'язаних із будівництвом хати. Спостережено, що вони значною мірою редукувалися, до цього часу збереглися тільки назви на позначення етапів початку будівництва, завершення будівельних робіт, обряду переходу в нове житло та перестороги, з ними пов'язані. Лексико-семантичну групу на позначення етапів обряду утворюють лексеми, мотивовані діями, які виконують під час етапу обряду: *зак'лач:ини, зак'лач:ина, ўходини, ўх'іч:ини, пе"ре"х'іч:ини, пе"ре"хоч:ини, пе"ри"хоч:ини*; атрибутом, який використовують під час певного ритуалу: *бу'кет, букети, в'іник, в'інича, в'інок, к'в'ітка, г'іл'це*.

У складі ЛСГ на позначення господарських приміщень виокремлено ядро, в якому перебувають загальноживані лексеми: *хл'іў, шопа, сараї, по'в'ітка*. Спеціальні назви господарських приміщень для свійських тварин утворено за моделями: «назва тварини» → «назва приміщення»: *кор'іуник, ко'роу'нік, ко'роу'ник, тил'атник, ко'р'іун'а*; «назва людини, яка працює біля тварини» → «назва приміщення»: *коро'варник, в'іу'чарник, оу'чарник, оу'чарн'ік, сви'нарник, ко'н'ушник, ко'н'ушн'а, коро'варн'а, сви'нарн'а, в'іу'чарн'а, оу'чарн'а, оу'ч'арн'а*.

Лексико-семантична група на позначення підсобних господарських приміщень об'єднує номени, мотивовані: 1) назвами предметів, які зберігаються в такому приміщенні: *ре"ма'нентна* 'приміщення для реманенту'; 2) назвами сільськогосподарської продукції, яка зберігається в такому приміщенні: *сно'парн'а* 'приміщення для просушування снопів', *по'лоу'нік, по'л'іу'нік* 'приміщення для половини', *куку'рузник* 'приміщення для зберігання кукурудзи'; 3) назвами продукту, який просушували в такому приміщенні: *с'і'наж'ник, с'і'н:ик*, субститутивні форми *с'іл'нік, с'іл'нік* 'будівля для зберігання снопів, сіна, половини, а також для молотьби, віяння і т. ін.'; 4) особливостями будови та функцією реалії: *п'ідна'в'ес, подна'в'ес, п'ідна'в'іс* 'приміщення для зберігання сіна', 'приміщення для половини', 'приміщення для зберігання кукурудзи', 'будівля для зберігання снопів, сіна, половини, а також для молотьби, віяння і т. ін.', *на'в'іс, на'в'ес, накри'т'а, п'ідна'в'еска* 'приміщення для зберігання сіна'; 5) назвами продукту, який просушували, і функцією реалії: *с'іно'вал, с'іноз'вал, с'інос'хоў, с'інос'ховишче* 'приміщення для сушіння сіна',

зе^нрносховищче ‘приміщення для зберігання зерна’. Номен *зе^нрносховищче* на позначення відгородженого місця в коморі для зберігання зерна є вторинною метонімічною назвою; 6) функцією приміщення: *накри^т.а* ‘приміщення для зберігання сіна’, *су^шілки* ‘приміщення для зберігання кукурудзи’; 7) назвами особи, яка працює в такому приміщенні: *май^стерн^а*, *маст^ірс^лка*, *сл^ісарка*, *маш^тарка*; 8) дією, яку виконували, облаштовуючи частину приміщення для певного сільськогосподарського продукту: *за^сік*, *за^сіка* ‘приміщення для половини’, ‘приміщення для зберігання кукурудзи’, ‘місце для молотьби, очищення та просушування зерна’, *заго^рожса* ‘приміщення для зберігання кукурудзи’. Більшість номенів на позначення відгородженого місця в коморі для зберігання зерна є безафіксними віддієслівними дериватами: *відділяти* → *в^ід^і:іл*, *відсікати* → *в^ід^мс^ік*, *загородити* → *загорода*, *заго^рожса*, *засікати* → *за^сік*, *за^сіка*, *су^сік*; 9) опосередковано мотивовані назвами дій: лексема *саж* ‘приміщення для зберігання кукурудзи’, похідна від питомого *садити*, у досліджуваних говірках ще позначає ‘літнє дерев’яне приміщення для утримування свиней’.

Незначна кількість спеціальних лексем на позначення підсобних господарських приміщень зумовлена способом господарювання на Східному Поділлі.

Для ЛСГ назв малих архітектурних споруд характерне явище вторинної номінації, зокрема наслідком якої є лексеми *к^іл^іце*, *кол^іцо*, *круг*, *ци^ліндр* ‘конструктивна частина криниці’, *жура^вел* ‘пристрій біля колодязя у вигляді довгого важеля на високій грубій опорі для витягування відра з водою’, *рак*, *ба^ранчик*, *к^ішка* / *кошка*, *к^лучка* / *к^лушка*, *йак^ір*, *тро^йчак* ‘пристрій для витягування затонулого відра’.

За походженням ядро досліджуваної тематичної групи становить питома лексика, засвідчена ще писемними пам’ятками. Окремі лексеми на синхронному зрізі втрачають мотиваційні зв’язки внаслідок архаїзації етимонів: *стро^пило*, *к^роква*.

У досліджуваній групі фіксуємо запозичену лексику з тюркських (*ча^мур*, *са^ман*, *кир^пич*, *са^рай* та ін.), німецької (*лам^пач*, *це^гла*, *мур^лат*, *фар^ба*, *ши^фе^р*, *ква^тирка*, *фор^точка*, *ши^бка* та ін.); польської (*г^раса*, *слуп*, *шо^па*, *кор^ба* та ін.) мов.

У говірках спостерігаємо процеси освоєння запозиченої лексики, що проявляється на фонетичному та словотвірному рівнях і зумовлює появу варіантів: *але^нбастр*, *л^убастр*, *ал^ібасти^р*; *маст^ерок* / *мас^цірок*; *мур^лат*, *мур^лата*, *мур^латина*.

У третьому розділі «Ареалогія назв традиційного будівництва в східноpodільських говірках» проаналізовано тенденції просторового розміщення лексичних і семантичних явищ; встановлено ареальну диференціацію та виявлено лінгвальне наповнення кожної територіальної одиниці досліджуваного континууму; удокладнено внутрішнє членування говірок подільського ареалу.

Найбільш показові явища лексико-семантичного, фонетичного рівнів, які відображають мовні особливості досліджуваної території, було скартографовано. Атлас лексики традиційного будівництва на Східному Поділлі (додаток Б) складають 76 карт (47 лексичних, 11 семантичних, 15 фонетико-граматичних, 3 зведені), 19 із яких виявились ареально протиставними.

Посткартографічна інтерпретація поширення явищ лексико-семантичного та фонетичного рівнів засвідчує, що загальна тенденція просторового розміщення лексем на позначення традиційного будівництва – суцільність ареалу східноподільських говірок із мозаїчними або острівними вкрапленнями та острівна мозаїка (к. № 2).

Крайні східні ізоглоси, які відмежовують подільські елементи від інших (середньонадніпрянських чи степових), концентруються в басейні річок Гнилий Тікич та Синюха (к. № 1). Лише 11 карт дозволяють провести ізоглоси, що членують досліджувані говірки на східні і західні. Ізоглоси пасом не утворюють, а лише можуть доповнити пасма, визначені попередніми дослідниками. У східній частині виокремлюємо південно-східну та північно-східну групи говірок. У західній частині поділ на групи не спостережено. Це може бути пов'язано з тим, що західна частина східноподільських говірок переходить у центральноподільські говірки, а отже, є ядром діалекту, для якого характерна монолітність. Крайні східні говірки є маргінальними говірками подільського говору, для яких характерне затухання активності лексем, що мають високу частотність у центрі. Крім того, вони безпосередньо контактують із сусідніми середньонадніпрянським та степовим говорами і зазнають їх впливу.

Дихотомію *північ* : *південь* у східноподільських говірках засвідчують лише 8 карт.

Скартографована лексика будівництва дозволяє виділити в східноподільських говірках на суцільному тлі окремих лексико-семантичних явищ ареали інших мовних явищ різних структурних рівнів. Карти репрезентують такі типи острівних ареалів: 1) один острівний ареал одного лексико-семантичного явища та спорадичне поширення цього ж мовного явища; 2) один острівний ареал одного лексико-семантичного явища та спорадичне поширення інших мовних явищ; 3) один острівний ареал одного лексико-семантичного явища та спорадичне поширення цього та інших мовних явищ; 4) мікроареали одного мовного явища, сформовані кількома говірками; 5) мікроареали одного лексико-семантичного явища, які охоплюють кілька говірок і мають спорадичний характер поширення на досліджуваній території; 6) декілька острівних ареалів одного мовного явища та спорадичне поширення інших мовних явищ; 7) декілька острівних ареалів різних мовних явищ та їх мозаїчні вкраплення; 8) мозаїка острівних ареалів різних лексико-семантичних мовних явищ.

Значна кількість острівних ареалів сконцентрована на півночі та півдні центральної частини досліджуваних говірок, так званій «зоні вібрації», що, очевидно, спричинено впливом сусіднього середньонаддніпрянського говору південно-східного наріччя української мови на говірки подільського говору південно-західного наріччя. Плавний перехід ареалу одного лексико-семантичного явища в ареал іншого свідчить про активні діалектотвірні процеси та, ймовірно, про єдиний колись ареал певних лексико-семантичних явищ. Можемо припустити, що острівні ареали, зафіксовані в західній чи східній частинах досліджуваної території, продовжуються в центральноподільських чи середньонаддніпрянських говірках, формуючи суцільні ареали.

Констатовано, що фонетичні та морфологічні особливості будівельної лексики підтверджують належність східноподільських говірок до подільського говору, хоч і зазнають впливу сусідніх говорів. Специфічність східноподільських говірок полягає в їх маргінальності до подільського говору і всього південно-західного наріччя і в тому, що вони межують із середньонаддніпрянськими говірками південно-східного наріччя. В умовах міждіалектних контактів специфічні для діалектної мови лексеми поступово зникають, зумовлюючи те, що діалектний лексичний ареал стає менш диференційованим.

Проаналізовано та описано ізоглоси будівельної лексики, виявлені в інших говірках української мови. Зауважено, що більшість східноподільських ізолекс мають паралелі в інших говірках української мови, що дає підстави для виділення таких груп: 1) ізоглоси, що охоплюють східноподільські говірки і продовжуються в усіх трьох наріччях української мови; 2) ізоглоси, що охоплюють східноподільські говірки і продовжуються в інших говірках південно-західного наріччя; 3) ізоглоси, що охоплюють східноподільські говірки і продовжуються в говірках поліського наріччя; 4) ізоглоси, що охоплюють східнополіські говірки і продовжуються в говірках південно-східного наріччя; 5) ізоглоси, що охоплюють східноподільські говірки і продовжуються в говірках південно-західного і поліського наріччя; 6) ізоглоси, що охоплюють східноподільські говірки і продовжуються в говірках поліського і південно-східного наріччя; 7) ізоглоси, що охоплюють східноподільські говірки і продовжуються в говірках південно-західного і південно-східного наріччя.

Виокремлено три групи вузьколокальних східноподільських ізоглос будівельної лексики: номени, не властиві українській літературній мові та говорам, семантичні ендемізми та слова, фонетична, граматична чи словотвірна варіативність яких відсутня в українській літературній мові та інших говорах.

ВИСНОВКИ

Будівельна лексика є виразником матеріальної і духовної культури українського народу, вона відображає умови соціально-економічного розвитку,

традиції і вірування. Попри велику кількість напрацювань у галузі діалектології будівельна лексика залишається досі недостатньо вивченою тематичною групою не тільки на мовній території Східного Поділля, а й широкого масиву українських говірок. У працях окремих мовознавців будівельну лексику включено до складу побутової та сільськогосподарської, внаслідок чого в коло дослідження потрапили не всі лексико-семантичні групи і відповідно поза увагою лінгвістичного опису залишилися системні зв'язки між сегментами власне будівельної лексики, що не входить до побутової та сільськогосподарської.

Проведене дослідження дає підстави розглядати будівельну лексику як самостійний тематичний комплекс, що вирізняється своєрідною структурною організацією, специфікою взаємозв'язків між одиницями різних лексико-семантичних груп. Будівельна лексика об'єднує такі ЛСГ: назви будівельних матеріалів; назви процесів будівництва; назви будівельних інструментів; назви виконавців будівельних робіт; назви житлових споруд і їхніх частин, назви господарських приміщень; назви малих архітектурних споруд; назви обрядів та пересторог, пов'язаних із будівництвом оселі. Розгалуженість і багатоплановість будівельної лексики зумовлена позамовними чинниками: зведення будівлі від фундаменту до даху – це комплекс специфічних за технологією процесів, здійснення яких потребує використання різних будівельних матеріалів та виконавців широкої і вузької спеціалізації.

Досліджувана тематична група сучасних говірок є продуктом багатьох епох. Говірки зберігають лексеми, які здавна обслуговували сферу будівництва. Кожна з аналізованих ЛСГ є відкритою і динамічною структурою. Досліджувана тематична група активно поповнюється лексемами, що позначають нові здобутки в будівельній галузі. Аналізована лексика говірок зазнає сильного впливу літературної мови, внаслідок чого спостерігаємо зміни в синонімічних рядах. У мову говірки входять лексеми на позначення сучасних будівельних матеріалів, і водночас відходять на периферію лексичні одиниці, що позначають реалії традиційного селянського будівництва, а також вербальні засоби, які супроводжували обряди будівництва житла.

Відносною стійкістю позначені мікрогрупи лексичних одиниць, що виражають узагальнену семантику, новими номінаціями поповнюються підгрупи, які утворюють видові назви.

Ядром будівельної лексики в досліджуваних говірках є назви, які відомі українській національній мові і значною мірою презентують її літературний стандарт. Однак констатуємо і наявність рис, що вирізняють східноподільські говірки: це обмежене вживання ключових лексем будівельної лексики з коренем *буд-*, що є нормою літературної мови, та наявність ендемізмів: *кор/л'узина* 'одна з поперечин між стовцями стіни', *ко/шуба* 'відгороджене місце в коморі для зберігання зерна', *л'рига* 'будівля для зберігання снопів, сіна, полови, а також для молотьби, віяння і т. ін.', *су/майі* 'відгороджене місце в коморі для зберігання зерна'; *са/ф'ім* 'одна з поперечин між стовпами стіни, на

які заплітається лоза або прив'язується очерет, щоб потім обмазати глиною'; *са'т'іка* 'скріплені у формі чотирикутника дерев'яні балки, що кладуться поверх платв, які лежать безпосередньо на верхніх краях стін' та ін.

Будівельна лексика досліджуваного ареалу є генетично неоднорідною. Переважна більшість зафіксованих лексичних одиниць – це слова питомого походження, корені яких сягають праслов'янського джерела чи запозичені ще в дописемний період: *г'лина*, *п'ісок*, *ш'чеб'ін'*, *че"ре"нищ'а*, *об'жинки*, *с'тел'а*, *с'іни*, *крити*, *п'риз'ба* та ін.

Вагому частку будівельної лексики становлять запозичення зі слов'янських і неслов'янських мов, які входили в українську мову на різних етапах її розвитку, починаючи з першої писемної фіксації давніми пам'ятками і до новітнього часу. Визначальним для будівельної лексики досліджуваних говірок є запозичення з німецької (*б'і'тони*, *ка'мін*, *л'ада*, *це"мент*, *штан'дари*, *цегла* та ін.), польської мов (*ганок*, *вар'цаби*, *зака'марок*, *карм'ник*, *пудла*, *ц'ам'рина*, *слуп* та ін.) і за посередництвом польської мови (*б'л'аха*, *кит*, *дил'*, *дах*, *л'ох* та ін.). Мова говірки демонструє активні процеси освоєння іншомовних запозичень. Підпорядковуючись законам української мови, запозичені лексеми зазнають різноманітних асимілятивних змін на фонетичному та лексико-семантичному рівнях.

Виявом системної цілісності тематичної групи лексики будівництва є наявність загальних назв: *ст'ройка*, *стро'йит'іл'*, *маст'ір*, *мат'ер'йал*, *строїмат'ер'йал*.

Своєрідним для досліджуваної групи лексики є набір мотиваційних зв'язків між елементами суміжних мікрогруп. У системі будівельної лексики засвідчено мотиваційні зв'язки між лексичними одиницями таких груп:

назва будівельного матеріалу – назва процесу із його використанням: *бут* – *забу'товувати*, *ро'бити* *забу'тоўку*, *це"мент* – *це"ме"нтувати*, *це"ме"н'т'ірувати*, *фарба* – *фарбу'вати*, *кит* – *киту'вати*; *вал'ок* – *вал'ку'вати*, *вал'ку'ван':а*, *скло* – *ст'іклити*, *засклити*, *склити*;

назви процесу – назва матеріалу: *шпакл'увати* – *шпакл'оўка*, *за'мазувати* – *за'мазка*, *вал'ати* – *вал'ок*;

назви процесу – назва результатів праці: *мазати* – *мазанка* *штука'турити* – *штука'турка*; *вал'ку'вати* – *вал'коўка*;

назва процесу – агентив: *крити* – *к'рове"л'шчик*, *укрил'шчик*, *пок'р'іўник*, *покроўшч'ік*; *будувати* – *буд'івел'ник*, *ст'ройити* – *стро'йит'іл'*, *мурувати* – *муроўшчик*, *мурувал'ник*, *ўши'вати* – *ўши'вал'шчик*, *ўши'вал'ник*;

назва будівельного матеріалу – агентив: *кам'ін'* – *кам'інишчик*; *бл'аха* – *бл'а'хар*;

назва матеріалу – техніка і технологія будівництва: *кир'п'іч* – *к'ладка ў кир'п'іч*, *~ у п'іў кир'п'іч'а*, *~ у черт' кир'п'іч'а*; *слуп* – *хата на слупах*;

обрядова дія – обряд: *закла'дати* – *зак'лач:ини*, *зак'лач:ина*; *ў'ходити* – *ў'ходини*, *ў'х'іч:ини*; *не"ре"ходитьи* – *не"ре"х'іч:ини*, *не"ре"хоч:ини*, *не"ри'хоч:ини*;

атрибут обрядодії – обрядодія: *бу'кет, бу'кети, 'в'іник, 'в'інича, в'інок, к'в'ітка, г'іл'це*.

У східноподільських говірках номінативні одиниці будівельної лексики представлені різними структурними типами. Найбільш поширені однослівні номени, репрезентовані іменниками та дієсловами. Засобом вираження більшості аналітичних найменувань є атрибутивні узгоджені й неузгоджені словосполучення: *ван'но 'гас'ане, верх двос'катний, верх сол'оміаній, в'ік'но по'кутн'е, в'ік'но прич'іл'кове, в'і'кон.иц'а 'хатн'а, г'іпс 'випал'аній, г'лина че"р'вона* та ін.

Для досліджуваної лексики характерне явище полісемії, зумовлене входженням однієї лексеми до різних лексико-семантичних груп: *'мазанка* ‘житло, стіни якого будували, накладаючи в опалубок соломую, очерет, заливаючи глиною та трамбуючи’, ‘житло з плетених із лози стін, обмазаних глиною’, ‘старе нужденне селянське житло’; *бара'бан* ‘прилад над колодязем, на який намотується канат або ланцюг для витягування відра з водою’, ‘внутрішнє опукле верхнє покриття над черінню’; *со'ха* ‘соха, на якій утримується журавель біля колодязя’, ‘перекладина в журавлі, яку разом із причепленим до неї відром опускають у колодязь’, ‘одна з поперечин між стовпами стіни, на які заплітається лоза або прив'язується очерет, щоб потім обмазати глиною’ та ін.

У середині мікрогруп виявлено явище синонімії, її джерелами є побутування літературної і говіркової форм, питомої лексеми і запозичення, засвоєння запозичень із різних мов. У системі будівельної лексики представлено синонімічні ряди, що включають номени-дублети: *к'ір'п'іч, 'цегла; 'ізв'іс'т, ван'но; к'раска, 'фарба*.

Посткартографічна інтерпретація поширення явищ лексико-семантичного, фонетичного та словотвірного рівнів показує, що на матеріалі будівельної лексики досліджуваний ареал є більш-менш однорідним. Лише 11 карт дозволяють провести ізоглоси, що членують досліджувані говірки на східні і західні, та 8 карт засвідчують дихотомію *північ : південь*. Ізоглоси, що обмежують ареали побутування мовних явищ різних структурних рівнів, пасом не утворюють, а лише можуть доповнити пасма, виділені попередніми дослідниками. Крайні східні ізоглоси, які відмежовують подільські елементи від інших (середньонадніпряньських чи степових), концентруються в басейні річок Гнилий Тікич та Синюха.

У східній частині досліджуваних говірок виокремлюємо південно-східну та північно-східну групу говірок. У західній частині поділ говірок на групи не спостережено, що може бути пов'язано з тим, що західні східноподільські говірки переходять у центральноподільські, які є ядром діалекту, для якого характерна монолітність.

Загальна тенденція просторового розміщення лексем на позначення традиційного будівництва – суцільність ареалу східноподільських говірок із мозаїчними або острівними вкрапленнями та острівна мозаїка. Значна кількість

острівних ареалів сконцентрована на півночі та півдні центральної частини досліджуваних говірок, так званій «зоні вібрації», що спричинено впливом сусідніх говорів.

Зіставлення репрезентантів тематичної групи лексики будівництва східноподільських говірок із відповідниками інших діалектних зон засвідчує, що значна частина лексем виявляє тісні зв'язки із суміжними і дистантними діалектними зонами. Найбільше паралелей відзначено в говірках поліського наріччя, що зумовлено системним вивченням його будівельної лексики, та говірках південно-західного наріччя, до якого власне належать східноподільські говірки.

Основні положення дисертації висвітлено в таких публікаціях:

Статті у фахових виданнях України:

1. Поліщук Л. Б. Назви хати та її частин у східноподільських говірках / Л. Б. Поліщук // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови : зб. наук. пр. / відп. ред. М. Я. Плющ. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. – Вип. 6. – С. 43–47.
2. Поліщук Л. Б. Номінація господарських приміщень для утримування тварин у східноподільських говірках / Л. Б. Поліщук // Мовознавчий вісник : зб. наук. пр. / МОН України. Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. – Черкаси, 2011. – Вип. 12–13. – С. 129–134.
3. Поліщук Л. Б. Номінація підсобних господарських приміщень у східноподільських говірках / Л. Б. Поліщук // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Філологія / Вінниц. держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського. – Вінниця, 2012. – Вип. 16. – С. 313–317.
4. Поліщук Л. Б. Етапи східноподільського традиційного будівництва : номінація і народні вірування / Л. Б. Поліщук // Наукові праці Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. Івана Огієнка. – Вип. 34. Філологічні науки. – Кам'янець-Подільський, 2013. – С. 250–253.

Статті в міжнародних виданнях:

5. Поліщук Л. Б. Іншомовні нашарування в будівельній лексиці східноподільського ареалу української мови / Л. Б. Поліщук // Славянские народы и их культуры : традиции и современность : сб. науч. статей / редкол.: В. И. Коваль (отв. ред.) [и др.] ; М-во образования РБ, Гомельский гос. ун-т им. Ф. Скорины. – Гомель : ГГУ им. Ф. Скорины, 2013. – С. 202–205.

Статті в нефахових виданнях, тези і матеріали доповідей:

6. Поліщук Л. Б. Обряд «квітки» у східноподільських говірках / Л. Б. Поліщук // Науковий часопис Східноподільського лінгвокраєзнавчого центру : зб. наук. праць студентів, магістрантів, викладачів / відп. ред. Т. М. Тищенко. – Умань : ВПЦ «Візаві», 2013. – Вип. 2. – С. 46–48.
7. Поліщук Л. Б. Номінація будівельного матеріалу в східноподільських говірках / Л. Б. Поліщук // Діалекти в синхронії та діяхронії: загальнослов'янський контекст [тези доповідей міжнародної конференції] / за ред. П. Ю. Гриценка ; Ін-т укр. мови НАН України. – К. : КММ, 2014. – С. 397–401.
8. Поліщук Л. Б. Назви деяких інструментів будівельників у східноподільських говірках / Л. Б. Поліщук // Науковий часопис Східноподільського лінгвокраєзнавчого центру : зб. наук. праць студентів, магістрантів, викладачів / відп. ред. Т. М. Тищенко. – Умань : ВПЦ «Візаві», 2014. – Вип. 3. – С. 35–41.
9. Поліщук Л. Б. Назви малих архітектурних споруд у східноподільських говірках / Л. Б. Поліщук // Науковий часопис Східноподільського лінгвокраєзнавчого центру : зб. наук. праць студентів, магістрантів, викладачів / відп. ред. Т. М. Тищенко. – Умань : ФОП Жовтий О. О., 2015. – Вип. 4. – С. 41–48.

АНОТАЦІЯ

Поліщук Л. Б. Структурна організація та географія назв традиційного будівництва в східноподільських говірках. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова. – Донецький національний університет. – Вінниця, 2015.

У дисертації вперше в українському мовознавстві подано системний опис структурної організації будівельної лексики в східноподільських говірках, з'ясовано шляхи формування тематичної групи та ареалогію східноподільських говірок.

Здійснений структурно-семантичний аналіз засвідчив, що тематична група традиційного будівництва є самостійним тематичним комплексом, що становить розгалужену й багатопланову систему, до складу якої входить декілька лексико-семантичних груп, і вирізняється своєю структурною організацією, специфікою взаємозв'язків між одиницями різних лексико-семантичних груп.

З'ясовано, що загальна тенденція просторового розміщення лексем на позначення традиційного будівництва – суцільність ареалу східноподільських говірок із мозаїчними або острівними вкрапленнями та острівна мозаїка. Значна

кількість острівних ареалів сконцентрована на півночі та півдні центральної частини досліджуваних говірок.

Вивчено лексичні паралелі східноподільських назв традиційного будівництва та виділено й описано східноподільські вузьколокальні ізоглоси з акцентом на їхні специфічні ознаки.

Ключові слова: східноподільські говірки, діалектна лексика, лексика традиційного будівництва, тематична група, лексико-семантична група, просторова поведінка лексики, острівний ареал.

АННОТАЦІЯ

Полищук Л. Б. Структурная организация и география названий традиционного строительства в восточноподольских говорах. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. – Донецкий национальный университет. – Винница, 2015.

В диссертации впервые в украинском языкознании системно описана структурная организации строительной лексики в восточноподольских говорах, определены пути формирования тематической группы и ареалогия восточноподольских говоров.

Проведенный структурно-семантический анализ показал, что тематическая группа традиционного строительства является самостоятельным тематическим комплексом, имеет разветвленную и многоплановую систему, в состав которой входит несколько лексико-семантических групп, и отличается своеобразной структурной организацией, спецификой взаимосвязей между единицами разных лексико-семантических групп, в частности ЛСГ названий строительных материалов; названий процессов строительства; названий строительных инструментов; названий исполнителей строительных работ; названий сооружений и их частей; названий хозяйственных помещений; названий малых архитектурных сооружений; названий обрядов, связанных со строительством дома.

Установлено, что исследуемая тематическая группа современных говоров является продуктом многих эпох. Говор сохраняет лексемы, которые издавна обслуживали сферу строительства. Каждая из рассматриваемых ЛСГ – открытая и динамичная структура. Исследуемый тематический комплекс активно пополняется лексемами, обозначающими новые достижения в строительной отрасли. Рассматриваемая лексика говоров испытывает сильное влияние литературного языка, в результате чего наблюдаются изменения в синонимических рядах. В язык говора входят лексемы для обозначения современных строительных материалов и одновременно отходят на периферию лексические единицы, обозначающие реалии традиционного крестьянского строительства, а также лексемы, которые сопровождали обряды строительства жилья. Относительной устойчивостью обозначены микрогруппы лексических

единиц, выражающих обобщенную семантику, новыми номинациями пополняются подгруппы видовых названий.

В результате исследования строительной лексики восточноподольских говоров установлено, что ядром строительной лексики на исследуемой языковой территории есть названия, которые известны украинскому национальному языку и в значительной мере представляют его литературный стандарт. Однако констатируем и наличие признаков, которые отличают исследуемые говоры: ограниченное применение ключевых лексем с корнем *буд-*, что является нормой литературного языка, и эндемизмов.

Строительная лексика исследуемого ареала генетически неоднородная. Подавляющее большинство зафиксированных лексических единиц – это слова праславянского происхождения или заимствованные еще в дописьменный период. Весомую долю исследуемого класса лексики составляют заимствования из славянских и неславянских языков, которые вошли в язык на разных этапах его развития, начиная с первой письменной фиксации и до новейшего времени. Определяющим для строительной лексики исследуемых говоров являются заимствования из немецкого (*б'ітони, ка'мін, л'ада, це'мент, штан'дари, цегла* и др.), польского (*ганок, вар'цаби, зака'марок, карм'ник, пудла, ц'ам'рина, слуп* и др.) и посредством польского языка (*б'л'аха, кит, дил', дах, л'ох* и др.). Язык говора демонстрирует активные процессы освоения иноязычных заимствований. Подчиняясь законам говора, заимствованные лексемы поддаются различным ассимилятивным изменениям на фонетическом и лексико-семантическом уровнях. На исследуемой языковой территории зафиксированы фонетические, словообразовательные, грамматические варианты заимствованных лексем.

Проявлением системной целостности исследуемой лексики является наличие общих названий: *ст'роїка, стро'їт'іл', маст'ір, мат'ер'їал, строїмат'ер'їал*.

Для лексики строительства характерный своеобразный набор мотивационных связей между элементами смежных микрогрупп. В системе строительной лексики засвидетельствовано мотивационные связи между лексическими единицами таких групп: название строительного материала – название процесса с его использованием; названия процесса – название материала; названия процесса – название результатов труда; название процесса – агентив; название строительного материала – агентив; название материала – название техники и технологии строительства; обрядовое действие – обряд; атрибут обряда – обрядодействие.

В восточноподольских говорах номинативные единицы строительной лексики представлены различными структурными типами. Наиболее распространены номинации, представленные существительными и глаголами. Средством выражения большинства аналитических наименований являются атрибутивные согласованные и несогласованные словосочетания.

Для исследуемой лексики характерны явления полисемии, обусловленные причастностью одной лексемы к различным лексико-семантическим группам; синонимии, ее источниками являются использование литературной и диалектной форм, праславянской лексемы и заимствования, функционирование заимствований из разных языков.

Установлено, что общая тенденция пространственного расположения лексем для обозначения традиционного строительства – целостность ареала восточноподольских говоров и островная мозаика. Значительное количество островных ареалов сконцентрировано на севере и юге центральной части исследуемых говоров.

Изучены лексические параллели восточноподольских названий традиционного строительства, выделены и описаны восточноподольские узколокальные изоглоссы с акцентом на их специфические признаки. Более всего параллелей отмечено в говорах полесского наречия, что обусловлено системным изучением его строительной лексики, и говорах юго-западного наречия, к которому собственно и принадлежат восточноподольские говоры.

Ключевые слова: восточноподольские говоры, диалектная лексика, лексика традиционного строительства, тематическая группа, лексико-семантическая группа, пространственное расположение лексики, островной ареал, лексические параллели.

ANNOTATION

Polishchuk L. B. The structural organization and the geography of the traditional construction names in the East Podillya dialects. – Manuscript.

Thesis for the Degree of the Candidate of Philological Science in Specialty 10.02.01 – Ukrainian language. – Donetsk National University, Vinnytsia, 2015.

For the first time in Ukrainian linguistics, the systematic description of the structural organization of constructional lexis in the East Podillya dialects has been presented, the ways of creating the thematic group and areology of the East Podillya dialects have been found out in thesis.

The implemented structural and semantic analysis showed that the thematic group of the traditional construction is an independent thematic complex, an extensive and multifaceted system, which includes several lexico-semantic groups and differs in peculiar structural organization, specificity of the relationships between units of different lexico-semantic groups.

It has been found that the general tendency of the lexemes spatial location denoting the traditional construction is the continuity of the area of the East Podillya dialects with mosaic or insular inclusions and insular mosaic. A large number of insular areas are concentrated in the north and south of the core part of an investigated dialects.

The lexical parallels of the East Podillya traditional construction names have been studied, the East Podillya narrow and local isogloss with a focus on their specific features have been identified and described.

Keywords: the East Podillya dialects, dialect lexis, the traditional construction lexis, thematic group, lexico-semantic group, the spatial behavior of the lexis, an insular area.

